

XIX. YÜZYILDA ÇAPAKÇUR (BİNGÖL) VE YÖRESİNDE EKONOMİK FAALİYETLER: MADENCİLİK VE YAYGIN İŞ KOLLARI The Economical Activities of Çapakcur (Bingöl) and Its Region in The 19th Century: Mining and Common Job Branches

Bilgehan PAMUK¹

ÖZET²

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı birtakım olumsuzluklar, ister istemez ülke genelinde kendisini hissettirmiştir. Kaos ortamının had noktaya ulaştığı bu süreç içerisinde Çapakçur ve çevresinde ekonomik faaliyetler bağlamında madenciliğin yanı sıra dokumacılık, dericilik, küçük ölçekli imalathaneler ve inşaat sektörüne ait iş kollarının faaliyet halinde olduğu görülmektedir. Madenci ahali, hizmetlerinden ötürü avarız-ı divaniyye kapsamına giren birtakım vergilerden muaf tutuldular. Madenciler, devletin hakkını ödedikten sonra kendi paylarını değerlendirerek geçimlerini sağladılar. Çapakçur ve havalisinde özellikle Kiği'da demir işletmelerinin olması hasebiyle yörede demircilik ve gümüş işlemeciliği gözde kalmıştı. Demirci ve nalbant, gibi zanaat erbabının varlığı da dikkat çekmektedir. Çapakçur ve havalisinde dokumacılık sektöründe yün halı, seccade ve çuval, önemli imalât ürünlerindendi. Yörede tarım ve hayvancılık faaliyetlerin yaygın olmasından dolayı dericilik sektörü de yadsınamayacak ölçüde faaldir. Yöre sakini geçimlerini daha ziyade tarım ve hayvancılık ile sürdürürken kısmen sanayi ve mesleki gelirlere de sahip oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çapakçur, Madencilik, Kiği, Sanayi, İş Kolları.

ABSTRACT

In the 19th century, negative conditions affected the Ottoman Empire. In this chaos situation there were additional activities in Çapakçur and in its region apart from mining, such as weaving, tanned, small manufactures and construction sectors was active. The person who was dealing with mining was exempt from some of "avariz-i divaniyye". Miners were paid after deducting their taxes. Çapakçur and in its region iron man and horse shoe makers could be seen as well as, iron and silver hand working, which was the main business in Kiği because of iron companies. Çapakçur and in its region wool carpets, prayer rug and sack was the important part of weaving production. Because of farming and

¹ Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (e-mail: bilgehe@yahoo.com).

² Katkılarından dolayı Arş. Gör. Ercan Çağlayan'a teşekkür ederim.

animal growing being common in the region leather production was quite active. It could be seen that the people of the region was earning from farming and animal growing as well as industry and profession jobs.

Keywords: Çapakçur, Mining, Kığı, Industry, Job Branches

A. Giriş

Çapakçur, Fırat nehrinin iki büyük kolundan birisi olan Murat suyuna Genç civarında karışan Gonik (Goynik) adlı çayın küçük bir kolu olan Sağyer deresine hâkim bir düzlükteydi³. Çapakçur'un hangi dönemde kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte doğu-batı istikametindeki yolu, kontrol etmek için erken dönemlerde kale yerleşimi olarak seçildiği tahmin edilmektedir. Çapakçur'un adına ise Ortaçağ İslâm kaynaklarında Cebel-i Cûr şeklinde rastlanmaktadır⁴. Cebel dağ, Cur akan anlamındadır. Kelimenin zamanla Çapakçur şeklinde telaffuz edildiği kuvvetle muhtemeldir. Gerçi Çapakçur, akan temiz su manasına gelmekteydi. Evliya Çelebi'ye göre ise Çapakçur ismi, İskender Zülkarneyn tarafından verilmişti. Rivayete göre; İskender vücudundaki dayanılmaz ağrılar için nice hekimlere başvurduğu halde şifa bulunamadı. Bunun üzerine ab-ı hayat aranmaya başlandı. Uzun aramalardan sonra aradığını burada buldu. Kaynağı kendisi olmasa da o sudan içip dayanılmaz ağrılardan kurtuldu. Faydasını gördüğü bu suya; "Makdis lisani" üzerine cennet suyu anlamına gelen Çapakçur adını verdi⁵.

Çapakçur adının Bulgar ve Kuman Türklerinin şahıs ve oymak adlarından olduğu ileri sürüldükten sonra, Çur'un Peçenekler'de asalet unvanı, Çabak'ın ise balık adı ve Kumanların totemik isimlerinden olduğu ifade edilmektedir⁶. Çapak adının etimolojinin "sazan ailesinden iri pullu bir cins göl/dere balığı" anlamında olduğuna işaret edilmektedir⁷. Hatta Kâşgarlı Mahmud Dîvan-i Lügatü't-Türk'de bu balıklardan Türkistan'da ki Türk veya Issığ-Köl'de yetişmekte olduğuna dair bilgiler vermektedir⁸. Çapakçur isminin kökeninin Ermeniceden geldiği de ifade edilmektedir. Ermenice'de Çur'un "su" ve "dere", Çapak'ın "kuru"

³ Hasbi Soylu, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Erzurum 2003, s.35.

⁴ Metin Tuncel, "Bingöl", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VI, s. 183; Abdurrahman Acar, "Bingöl ve Çevresinde İslam Dini'nin Yayılışı", I. Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006), *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Bingöl 2007, s. 19.

⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatname III*, İstanbul 1314, s. 225

⁶ Mehmet Eröz, *Hiristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983, s. VI; Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 100.

⁷ Enver Konukçu, *Köroğlu'na Kadar Bingöl*, Ankara 1987, s. 9.

⁸ Soylu, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, s. 28.

anlamına geldiği dolayısıyla “Kuru dere” manasına geldiği iddia edilmektedir⁹.

Bitlis Vilâyet Salnamesi’nde, “Çbak = Çapak’ın “Canbak” yani *suyun aktığı yatak*” olarak izah edilmektedir¹⁰. Halk arasında Çevlik olarak zikredilen ismin anlamı ise dere kenarında bağlık bahçelik yer demektir. Çapakçur adının anlamının üzerindeki perdeyi kaldırmak, ancak adın ilk defa hangi topluluk tarafından verildiği tespit edilirse, ya da adın hangi dile aidiyeti kesinlik kazanırsa, o zaman kesin bir şey söylemek mümkündür¹¹.

Resim 1. Çapakçur (Bingöl)’dan Görünüm¹²

B. Tarihçe ve İdari Yapı:

Doğu Anadolu Bölgesi üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesi olan pek çok devlet, stratejik konumu sebebi ile Çapakçur’u ele geçirmek için birbirleriyle mücadele ettiler. 651 yılında Halife Osman zamanında Habîb bin Mesleme kumandasındaki ordu, Çapakçur’u fethetti. Fakat hâkimiyeti uzun sürmedi. Çapakçur, Bizans ile Müslüman Araplar arasında sık sık el değiştirdi¹³. 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi’nden sonra Çapakçur, Selçukluların sınırları içerisinde yer aldı¹⁴. XII. yüzyılın sonunda Çapakçur,

⁹ Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 186.

¹⁰ *Salname-yi Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1310 (1892), s. 286.

¹¹ M. Salih Erpolat, “1550 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Çapakçur Sancağı”, I. Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006), *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007, s. 95.

¹² <http://www.iresimler.com/tr-bingol-resimleri-175-eski-bingol-304.html>

¹³ Acar, “Bingöl ve Çevresinde İslam Dini’nin Yayılışı”, s. 24.

¹⁴ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Tarihi*, Ankara 1995, s. 69.

Eyyübî hâkimiyeti altına girdi¹⁵. XV. yüzyılın ortalarında Akkoyunlu idaresi altına giren Çapakçur, Karakoyunlularla mücadele alanıydı¹⁶. XV. yüzyılın başlarında ise Safevî hâkimiyeti görüldü.

1514 yılında Yavuz Sultan Selim, Safavî Sultanı Şah İsmail'i Çaldıran'da ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra, Doğu Anadolu'yu hâkimiyet kurmak üzere İdris-i Bitlisi'yi görevlendirdi¹⁷. Erzincan Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa ve İdris-i Bitlisi'nin gayretleri neticesinde Doğu Anadolu'daki diğer yerler gibi Çapakçur da 1515 yılında Osmanlı'ya bağlandı. Çapakçur'da idari düzenlemeler yapılarak "yurtluk-ocaklık" sancağı olarak Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlandı. Çapakçur'un idari statüsü, XIX. yüzyıla kadar Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlı olarak devam etti¹⁸. XIX. yüzyılın ikinci yarısında eyaletlerin kaldırılmasından sonra Çapakçur, Bitlis vilâyetinin Genç sancağı içinde yer alan ve aynı adı taşıyan kaza merkeziydi¹⁹.

Resim 2. Çapakçur (Bingöl)'dan Görünüm²⁰

¹⁵ Ramazan Şeşen, *Selahattin Eyyübi ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 147; Mehmet Azimli, "Klasik İslam Tarihlerine Göre Abbasilerden Osmanlılara Bingöl'ün Siyasi Tarihi", *Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006)*, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007, s. 32.

¹⁶ Enver Konukçu, *Koroğlu'na Kadar Bingöl*, Ankara 1987, s. 16-17.

¹⁷ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih II*, İstanbul 1279, s. 309–310.

¹⁸ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995, s. 124.

¹⁹ *Salname-yi Vilayet-i Bitlis 1310 (1892)*, s. 286; *Salname-yi Vilayeti Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1316 (1898), s. 297; *Salname-yi Vilayeti Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1317 (1899), s. 230; *Salname-yi Vilayeti Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1318 (1900), s. 233.

²⁰ <http://www.sehirler.net/resim-bingol-resimleri-52-eski-bingol-2725.htm>

C. Ekonomik Faaliyetler:

XIX. yüzyılın başlarından itibaren özellikle de Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti, klasik dönem olarak adlandırılan yapısından tamamen uzaklaşmış, gerek iç ve gerekse dış baskılar neticesinde keskin dönüşümler yaşamıştı. Bu süreç içerisinde iken yani XIX. yüzyılda Çapakçur, 450 hanesi, sekiz dükkânı ile fırını olan meyve bahçeleri ve üzüm bağları ile çevrili küçük bir yerleşme yeri olarak tasvir edilmekteydi. Bu dönemde Çapakçur ve çevresinde ekonomik faaliyetler bağlamında madencilik yanı sıra dokumacılık, dericilik, ayakkabı ve eyer yapımı, pamuklu ve ipekli dokuma, boyama, demircilik, kalaycılık, gibi iş kolları oldukça yaygındı. Yörede ahşap oymacılığı, ağaçtan imal edilen mutfak malzemeleri; kilim, halı, keçe, seccade gibi sergi ve yaygı; terlik, aba, çorap, külah gibi giyim eşyaları, cacım, divan ve topraktan yapılan testi gibi ev malzemelerinin oldukça yaygın bir üretimi vardı. Özellikle dokumacılık sektöründe yün halılar, seccadeler ve çuvallar, önemli imal edilen ürünlerindendi. Demirci, nalbant, dülgere, duvarcı, sıvacı ve boyacı gibi zanaat erbabının varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca madenleri ile bilenen Kiğı'da demir işletmelerinin olması hasebiyle yörede demircilik ve gümüş işlemeciliği oldukça gözde meslek alanlarındandı. Bunun yanı sıra yörede tarım ve hayvancılık faaliyetlerin yaygın olmasından dolayı dericilik sektörü de yadsınamayacak ölçüde faaliyet halindeydi²¹.

1. Madencilik: Madenler, insanlığın var oluşundan başlayarak günümüze kadar devamlı insan yaşamında önemli bir yer işgal etmişti. İlk çağlarda, savunma, avlanma, parçalama, korunma gibi hayati konularda insan, madenleri kullanmaya, şekillendirmeye çalışmıştı. Başta bakır, kurşun, demir, çinko, kalay, krom ve alüminyum gibi madenlerden elde edilen alaşımlar ve metaller insan yaşamında ve teknolojik ilerlemede çok etkili olmuştu. Ayrıca birçok endüstriyel hammadde de sanayinin gelişmesine damgasını vurmuştu. Bu kaynakları iyi kullanan, değerlendiren ve hizmete sunan ülkeler ekonomik ve siyasi alanda başarılı olmuşlardı.

²¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (bundan sonra: BOA.) **Hattı Hümayun** (bundan sonra: HAT.) 825/37404 B; BOA. HAT, 825/3704; BOA. HAT, 1255/48601; *Salname-yi Vilayeti Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1318 (1900), s. 349; *Salname-yi Vilayeti Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1288 (1871), s. 160, *Salname-yi Vilayeti Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1291 (1874), s. 164; *Salname-yi Vilayeti Bitlis* 1310 (1892), s. 288; *Salname-yi Vilayeti Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1316 (1898), s. 300-301.

Çapakçur ve çevresinde tarih öncesi dönemlerin, alet ve silah yapımı için gerekli olan obsidyenin bir hayli olduğu²², Kiğı'da altın, gümüş ve demir gibi madenlerin mevcut olduğu²³, Çapakçur'da bakır madeninin bulunduğu²⁴ Sivan'da demir yataklarının mevcut olduğu görülmektedir. Yeterli olmasa da ekonomik faaliyet kapsamında yörede madencilik yapılmaktaydı. Özellikle Kiğı demir madenleri, ülke bazında önemli maden merkezlerdendi²⁵.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde Bingöl'ün kuzeybatısında yer alan Kiğı, Seydikasım Dağı (2 410 m)'nın güneybatısında ve Kerek Dere vadisi yamacındaydı. Yükseltisi yaklaşık 1 500 m. olan Kiğı, kale yerleşmesi iken, daha sonraları kalelerin öneminin azalması sonucu Kiğı Kalesi'nin batısında yer alan Kerek Deresi vadisi yamacına taşındı²⁶. Kuzey-güney hattında stratejik bir noktada yer alan Kiğı, nüfus ve alan itibarıyla küçük ölçekli bir yerleşimdi. Kiğı'nın dışında kalan yerlerde yaşayan halkın neredeyse tamamına yakını tarımla ya da hayvancılıkla meşguldü.

Osmanlı idaresinin teşkiliyle birlikte önceki dönemlerde faaliyet gösteren Kiğı demir madenlerinin XVI. yüzyılın sonlarına doğru yeniden işletildiği görülmektedir²⁷. Kiğı'dan elde edilen madenler özellikle askeri amaçlar için kullanılmaktaydı. Bilhassa Erzurum'daki tophanenin demir ihtiyacı için Kiğı demir madenlerinden istifade edilmişti²⁸.

XVII. yüzyılda Kiğı maden üretimi açısından imparatorluğun önemli merkezleri arasındaydı. Kiğı'da maden hizmetinde istihdam edilen ahali hizmetleri karşılığında birtakım mükellefiyetlerden muaf tutuldular. “Kaza-yı mezbûrun reyası Kiğı madeninden ‘ahen ve top yuvalak madenciler olub hizmetleri mukabelesinde mukata'a-yı mezbûre eminine birer gurus nefer başına haraç vere-gelib ve cümle avarız tekâlifden muaflar olub”²⁹ ifadesi, madenci ahalinin hizmetleri karşılığında avârız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye kapsamındaki vergilerden muaf tutulduklarını göstermektedir.

²² Veli Sevin, “Bingöl: Türkiye Arkeolojisinin Az Keşfedilmiş Bir Yöresi”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Eylül 2007, s. 9.

²³ BOA. *Cevdet Darphane* (bundan sonra: C. DRB.) 1806.

²⁴ BOA. *Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir*, (bundan sonra: A. MKT. NZD.) 200/5.1.

²⁵ Abdurahman Şerif, Beygü, “Köprülüler Devrinde Kiğı Demir Madenlerinden Yapılan Top Güllerinin Avrupa Seferleri İçin Erzurum'dan Gönderilmesine Ait Üç Vesika”, *Tarih Vesikaları II/11*, İstanbul 1943, s. 335–337.

²⁶ Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam V*, İstanbul 1314, s. 3939.

²⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 74.

²⁸ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 71.

²⁹ BOA. *Maliyeden Müdevver Defter* (bundan sonra: MAD.) 5152, s. 1120.

Kiğı'da ümera ve ulemanın dışındaki ahali, ekseriyetle maden işleri için istihdam edildi. Öyle ki ahali “üç senede yedi bin beş yüz batman yuvalak ve beş bin dört yüz batman âhen-i hâm ümenânın taahhüdleri olub”³⁰ taahhütlerini yerine getirdiği sürece statülerini devam ettirmektedirler. XVII. artan masrafları karşılayabilmek gayesiyle olsa gerek hükümetin politikasından Kiğı madencileri de nasiplendi. Önceden üç senede 7 500 batman yuvalak ve 5 400 batman âhen-i hâm işleyerek muafiyete sahip olurlarken artık “Kiğı mahkemesinden üç bin batman yuvalak ziyade işlemeyi üç senede taahhüd edip”³¹ denilerek üç yıllık kapasiteleri 3 000 batman arttırılarak 10 500 batmana çıkarıldı.

Devletin artan ihtiyaçlarını karşılamak noktasında Kiğı'dan el verdiği ölçüde yararlanılmaya çalışıldı. IV. Murad zamanında Kiğı'da humbarahane kurularak gülle imal edildi. 1673 yılında Lehistan ile devam eden savaş ederken Kiğı demir madenlerinden istifade edilerek top imal edilmesi ve bunların Trabzon İskelesi'nden nakledilmesi emredildi³². Ayrıca II. Viyana kuşatması için Kiğı demir madenlerinden istifade edildi³³. 15 Ağustos 1787 tarihinde Darphane-i Amire'ye yapılan bir müracaata göre; Kiğı kazasında altın ve gümüş madeninin mevcut olduğu kaydı yer almaktadır. Kiğı'da meskûn bir şahıs, madenlerin işletme hakkını alabilmek için hükümete müracaatta bulundu³⁴.

XIX. yüzyıla gelinceye kadar pek çok defa açılarak geri kapanan Kiğı humbarahanesi, sınır boylarındaki kalelerin askeri teçhizat ihtiyacı için 10 Mayıs 1817'de tekrar açıldı. Dökümhanede üretilen humbara ve yuvalaklar test edilmek üzere Tophane-i Amire'ye gönderildi. Tophane-i Amire'de yapılan testte, humbara ve yuvalaklarda bazı üretim hataları tespit edilse de demir madenin çok kaliteli olduğu belirlendi. II. Mahmud döneminde Erzurum kalesindeki toplar için gereken humbaraların Kiğı kârhanesinde imal edildi³⁵. Kiğı humbarahanesinin 1838 yılına kadar üretimine devam etmişti³⁶. Osmanlı'nın son dönemlerinde dahi Kiğı

³⁰ BOA. MAD. 5152, s. 1120.

³¹ BOA. MAD. 5152, s. 1120.

³² Martin Van Bruinessen – Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbekirde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 85; Beygü, “Köprülüler Devrinde Kiğı Demir Madenlerinden Yapılan Top Güllerinin Avrupa Seferleri İçin Erzurum'dan Gönderilmesine Ait Üç Vesika”, s. 335.

³³ Beygü, “Köprülüler Devrinde Kiğı Demir Madenlerinden Yapılan Top Güllerinin Avrupa Seferleri İçin Erzurum'dan Gönderilmesine Ait Üç Vesika”, s. 336–37.

³⁴ BOA. C. DRB. 1806.

³⁵ BOA. HAT, 825/37404 B.

³⁶ Abdunnasır Korkutata, “Kiğı Humbara ve Gülle Dökümhanesi”, II. Bingöl Sempozyumu (25–27 Temmuz 2008), *Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları*, Bingöl 2009, s. 370–372.

demir madenleri işletilmektedir³⁷ Kiğı kârhanesinde muhtelif çapta imal olunan yuvaklardan Bağdad ve Sivas'a gönderilmektedir³⁸.

Kiğı demir madenlerinde istihdam edilenler, yetenekleri ve kapasiteleri ölçüsünde değerlendirilerek iş bölümüne tabi tutuldular. Sorumluluğun paylaşımı konusunda yani madenin çıkarılmasından işlenmesine kadar olan süreçte, bilgili ve yetenekli olanlar dışında ayırım söz konusu olmadı. İster Müslüman olsun ister Gayr-i Müslim olsun bireysel becerilerinin dışında herhangi bir ayırma tabi tutulmadılar. Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus ise yine belgede yer almaktadır. “İşlemezlerse sair kazalar reayası gibi hane ve cizyeleri tamamen canib-i miriye iltimasın kabul” denilerek Kiğı ahalişi madencilik hizmetlerini yerine getirmedeği takdirde statüsünü kaybedecekti.

Çapakçur havalisinde yer alan Genç sancağında³⁹; gümüş, bakır ve kurşun madenlerinin olmasına karşılık Kiğı'daki gibi işletilmemektedir⁴⁰. Genç sancağı dâhilinde Sivan'da dahi madenler mevcuttu⁴¹. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru madenlerin işletilmesi konusunda girişimler⁴² olmuşsa da bir netice alınamamıştı. Çapakçur havalisinde kaza sınırları içerisinde yer alan Göz adlı yerleşim biriminde bakır madeni bulunmaktaydı. 17 Nisan 1860 tarihinde Çapakçur'da meskûn Gayrimüslim Tomas, Göz'deki bakır madenini faal olarak işletebilmek gayesiyle hükümete talepte bulundu. Tomas, maden imtiyazının yirmi yıl süre zarfında kendisine verilmesini ilk on yıl devlete ödemesi gereken maden gelirlerinin beşte birini verdikten sonra yapacağı masrafları göz önüne alarak gümrük vergisi ve aşar vergisinden muaf tutulmasını arzu etti⁴³. Tomas'ın başvurusu ile ilgili olarak Meadin-i Hümayun Meclisi, madenlerle ilgili genel yasanın henüz sonuçlanmadığından şimdilik madenin kimseye ihale edilmeyeceği yönünde karar verdi⁴⁴.

³⁷ *Salname-yi Vilayeti Erzurum* 1318 (1900), s. 349.

³⁸ *BOA. HAT, 825/3704; BOA. HAT, 1255/48601.*

³⁹ Genç sancağı, Solhan ilçe sınırları içerisindeki Ginc (Kale) ve Arduşen köyleri mülhakatında kurulmasına rağmen aynı ismi taşıyan Genç ilçesiyle karıştırılmaktadır. Genç sancağının merkezinin bugünkü Solhan ilçe sınırları içerisinde yer aldığı kabul edilmektedir. Ercan Çağlayan, “Hükümet Merkezi'nden Periferileşmiş Bir Köy'e: Genç Sancağı”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi - www.e-sarkiyat.com- Genç Araştırmacılar Özel Sayısı*, Aralık 2010, s. 37.

⁴⁰ Şemseddin Sami, *Kamus'ul- Alam V*, s. 3895.

⁴¹ Ercan Çağlayan, “Osmanlı Hâkimiyetinde Çapakçur ve Çevresinde İktisadi Hayat”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı. 2*, Bingöl 2008, s. 73-96.

⁴² *BOA. C. DRB.*, 14/656.

⁴³ *BOA. A. MKT. NZD, 200/5-1*; Abdunnasır Korkutata, “Kiğı ve Çapakçur'da Bulunan Değerli Madenlere Dair Arşiv Kayıtları”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3*, Bingöl 2008, s. 62.

⁴⁴ *BOA. A. MKT. NZD. 200/5-2; BOA. A. MKT. NZD. 200/5*; Korkutata, “Kiğı ve Çapakçur'da Bulunan Değerli Madenlere Dair Arşiv Kayıtları”, s. 62-63.

Ezcümle, Osmanlı idaresi altında Çapakçur ve çevresinde maden yatakları bulunmaktaydı. Özellikle Çapakçur, Kiğı, Genç ve Sivan'da altın, gümüş, demir, bakır ve kurşun gibi madenler olması, yörenin yeraltı kaynakları bakımından zengin olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Fakat mevcut maden kaynaklarının ülke ekonomisine katkı sağlaması yönünden Kiğı dışında yeterince değerlendirilememesinin de altı çizilmelidir.

2. Yaygın İş Kolları: Çapakçur ve havalisindeki yerleşimin genelde kırsal alanda yoğunlaştığı göz önüne alınırsa meslekî bir yapılaşma ve meslekî gelirden söz etmek güç olmakla beraber birtakım hizmetlerin belirli kişilerce yapıldığı düşünüldüğünde çeşitli iş kollarını görmek mümkündür. Dokumacılık(pamuklu ve ipek dokuma), dericilik, demircilik, kalaycılık, boyacılık, ayakkabıcılık ve eyer yapımı gibi iş kolları oldukça yaygındı. Esasını dokumacılığın ve deri işlerinin oluşturduğu, madeni bölümün daha sonraki sırayı aldığı Anadolu sanayisinin çoğu çeşidi, kendine has karakteriyle intikal etmişti⁴⁵.

Çapakçur ve havalisinde esnaf sayısı fazla olmamakla birlikte olanlarında şehir merkezlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. İş kollarına belirlenen esnaf, dört kategoride tasnif edilmiştir. Bunlar; dokuma sanayi, deri sanayi, küçük ölçekli sanayi ve inşaat sektörüydü.

I. Dokuma Sanayi: Anadolu'da dokumacılık çok gelişmiş bir seviyede olup, halkın giyim ihtiyacı karşılandıktan sonra geriye kalanı ihraç edilirdi. Çapakçur ve çevresinde hayvancılığın yaygın olmasından dolayı dokumacılık sektöründe başta yün olmakla birlikte keten, ipek ve pamuklu dokuma da yaygındı⁴⁶. Buna bağlı olarak keçi kılı, yün ve pamuk gibi hammaddeleri işleyerek kumaş haline getiren dokuma sanayinde işlenen kumaşları değerlendirerek birtakım gereksinimleri karşılayan meslek mensupları bulunmaktaydı. Keten, kenevir ve pamuk gibi bitki liflerinden, iplik, kumaş, bez ve diğer giyim eşyaları elde edilmekteydi. Çapakçur, Genç ve Kiğı'da yün halı, seccade ve çuval üretimi dikkat çekici boyuttadır. Yöredeki üretim faaliyetlerinin yanı sıra esnaf hakkında mühim bilgiler yer almaktadır. 1892 yılına ait Bitlis Vilayet Salnamesi'nde yöredeki esnaf hakkında detaylı bilgi verilirken Genç'te el sanatlarının az da olsa geliştiği kaydedilmişti. Salname kayıtlarına göre; kilim, keçe, seccade gibi sergi ve yaygı; terlik, aba, çorap, külah gibi giyim eşyaları, cacim ve divan gibi ev malzemeleri

⁴⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, Barış Yayınları, Ankara 1999, s. 147.

⁴⁶ Mary Kilbourne Matossian ve Susie Hoogasian Villa, *Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı*, (Çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 85; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonmur Özcan), Doğubatı Yayınları, Ankara 2006, s. 78-79.

yapabilen meslek grupları bulunmaktaydı⁴⁷. 1898 yılına ait salnamede ise halı ve bez gibi dokuma sektörüne ait iş kolları dâhil edilmişti⁴⁸. Kığı'da başlıca yerel sanayi kapsamında yerli bez dokuması yapılmaktaydı⁴⁹. Ayrıca iplik, bez, şal, halı, kilim, seccade ve çorap imal edilirdi⁵⁰.

Deri ve dokuma zanaatlarının çok yaygın olması, doğal olarak boyacılık sektörünün de gelişimine ortam hazırladı. Anadolu'da boyama tesisleri, genelde kasabalarda olmakla birlikte dokumacılık yapılan bölgelerdeki bazı köylerde ve hatta geçici yazlık yerleşimlerde bile bulunurdu. Çapakçur'un birçok yerinde değişik bitkilerden boya elde edilirdi. Bu noktada hizmet veren boyahaneler mevcuttu. Deriye istenilen rengi vermek ve kumaşları çeşitli desenlere boyamak, boyacılık sektörünün gelişmesine olanak sağlamıştı. Kumaş boyalarının ve şapın ufak çapta ticareti yapılmakla birlikte, ahalinin bir kısmının da kendi boyasını yapmaktaydı⁵¹.

II. Deri Sanayi: Çapakçur'da çok yaygın sanayi kollarından birisi de dericilikti. Anadolu'da, zamanın ölçülerine göre "kasaba" çapını aşan şehirlerde "debbağlar esnafı" diğer meslek kollarının yanında önemli bir yer tutmaktaydı⁵². Alınan deriler, debbağlar tarafından işlenerek kösele, ayakkabı ve kürk elde edilmekteydi. Kığı'da kundura ve pabuç, imal edilmekteydi. Ahalinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar meslek sahibi mevcuttu⁵³.

III. Küçük Ölçekli Sanayi: Çapakçur, Kığı ile Genc sancağında küçük ölçekli sanayi yapılmaktaydı. Küçük ölçekli sanayi kapsamında daha ziyade alet imal eden meslekler bulunmaktaydı. Demircilik yörede oldukça yaygındı. Kığı demir yataklarının mevcudiyeti, demirciliği yaygınlaştırmıştır. Demir, askerî açıdan en çok gereksinim duyulan madendi. Askerî malzemelerin ana maddesi olduğundan oldukça ehemmiyetliydi. Günlük hayatta da demirden yapılan aletlere çok fazla ihtiyaç duyulmuştu. Gerek şehirli ve gerekse kırsal kesimdeki ahali için balta, kazma, kürek, tırpan, nal ve mih gibi aletler, meslek mensuplarınca imal edilmişti⁵⁴. İmal aşamasına kadar meslek üyeleri arasında dayanışma görülmektedir. Ham demiri işleyen demirciler, daha sonra bunu

⁴⁷ *Salname-yi Vilayet-i Bitlis 1310* (1892), s. 288.

⁴⁸ *Salname-yi Vilayeti Bitlis 1316* (1898), s. 300-301.

⁴⁹ Sami, *Kamus 'ul- Alam V*, s. 3939.

⁵⁰ *Salname-yi Vilayeti Erzurum 1288* (1871), s. 160, *Salname-yi Vilayeti Erzurum 1291* (1874), s. 164.

⁵¹ Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, s. 87-88.

⁵² Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, s. 148-149.

⁵³ *Salname-yi Vilayeti Erzurum 1288* (1871), s. 160; *Salname-yi Vilayeti Erzurum 1291* (1874), s. 164.

⁵⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, s. 147.

mesleğinde uzmanlaşmış nalband ve nalçeci gibi diğer meslek üyelerine vermişlerdi. Böylelikle uzmanlık sahaları içerisinde muhtelif malzemeler imal edilebilmişti. Evliya Çelebi'ye göre, kılıçlar, hançerler, bıçaklar, çilingirler ve bakır kazan yapan demirci ve benzeri ustaların sayısı çoktu. XIX. yüzyılda dahi Çapakçur ve havalisinde demirciliğin yaygın olduğu görülmektedir⁵⁵.

Çapakçur ve havalisinde günümüzde dahi kıymetli madenlerden olan gümüş ve altın ile uğraşan kuyumcular mevcuttu. 1852 yılında Kiğı'da sarraflık ve kuyumculuk gibi meslekler yaygındı⁵⁶. Ayrıca bakırcılar esnafı çoğunlukla kap-kacak yapımıyla uğraşmaktaydılar⁵⁷.

Küçük ölçekli sanayi içerisinde birtakım işletmeler bulunmaktaydı. Çapakçur ve çevresinde bilhassa su değirmenlerinin fazlalığından değirmencilik oldukça yaygındı. 1550 yılında Çapakçur'da küçük ölçekli sanayi kapsamında asiya (değirmen) ve boyahanenin olduğu görülmektedir⁵⁸. XIX. yüzyılın sonlarında Genç kazasında, 111 tane değirmen vardı⁵⁹. Kiğı kazasında; 284 tane değirmen, 10 tane keten tohumundan yağ çıkarma yeri, boyahane ile mumhane gibi imalathaneler bulunmaktaydı⁶⁰. 1900 tarihli Erzurum Vilayet Salnamesi'ne göre; Kiğı'da 250 tane değirmen, 10 tane bezirhane, 3 tane debbaghane, 2 tane kireçhane, birer tane boyahane, baruthane ve mumhane mevcuttu⁶¹.

IV. İnşaat Sektörü: İnşaat alanında etkinlik gösteren; duvarcı ve dülger/marangoz mevcudu kalabalık olan mesleklerdi. Kamu binalarının, şahıs mülklerinin ve vakıf binalarının inşası, bakımı ve onarımı bennâ, dülger ve taşçılar tarafından yapılırdı. Yönetim binalarının bakım ve onarımına özen gösterilirdi. Zaman içerisinde oluşan tahribattan dolayı bennâ, neccâr ve taşçı görevlendirilirdi. Kamu binalarının yapımı ve bakımı, esnaf tarafından yerine getirilirdi. Vakıflara ait eserlerin bakımları ve onarımları ilgili meslek üyelerine ücretleri verilerek gerçekleştirirdi. Halkın evleri de yine inşaat sahasındaki esnaf tarafından yapılırdı. XIX. yüzyılda Çapakçur ve çevresinde dülger, duvarcı, sıvacı ve boyacı gibi mesleklerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir⁶².

⁵⁵ *Salname-yi Vilayeti Bitlis 1316* (1898), s. 300–301.

⁵⁶ *BOA. Sadaret Mektubi Kalemi (A. MKT. DV.) 64/13, BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat (A. MKT. UM.) 427/51.*

⁵⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, s. 147.

⁵⁸ M. Salih Erpolat, "1550 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Çapakçur Sancağı", *I. Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006), Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007, s. 95.

⁵⁹ Sami, *Kamus'ul- Alam V*, s. 3894.

⁶⁰ Sami, *Kamus'ul- Alam V*, s. 3939.

⁶¹ *Salname-yi Vilayeti Erzurum 1318* (1900), s. 347.

⁶² *Salname-yi Vilayeti Bitlis 1316* (1898), s. 300–301.

Resim 3. Bingöl'den Görünüm⁶³

Sonuç

Fırat'ın diğer büyük kolu olan Murat suyunun geçtiği vadilerde kümelenen yerleşim birimlerinin oluşturduğu Muş-Bingöl-Elazığ hattı arasında kalan ve bu iki hat arasında Mercan, Palandöken ve bunun uzantısı sayılabilecek Karagöl dağları arasından geçiş imkânı veren Çapakçur ve havalisi, Osmanlı idaresine geçişiyle birlikte “yurtluk-ocaklık” sancağı olarak devlet teşkilatında yer aldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı birtakım olumsuz durumlar ister istemez kendisini hissettirmiştir. Bunalımlı devrenin had noktaya geldiği bu süreç içerisinde Çapakçur ve çevresinde ekonomik faaliyetler bağlamında madenciliğin yanı sıra dokumacılık, dericilik, dokumacılık, küçük ölçekli imalathaneler ve inşaat sektörüne ait iş kolları oldukça yaygındı.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan yatırımlar, neticesinde etkin hale gelen madencilik sektörünün XIX. yüzyılda fonksiyonuna devam etmişti. Madenci halk, öncelikli olarak bireysel yetenekleri ve buldukları yere yakın maden merkezlerine göre istihdam edilmişlerdi. Madenci olma konusunda beceri ve yeteneğin dışında herhangi bir ayırım olmadı. Halk, hizmetlerinden ötürü avâz-ı divaniyye kapsamına giren bir takım vergilerden muaftı. Madenciler, işledikleri madenlerden devletin hakkını ödedikten sonra kendi paylarını değerlendirerek geçimlerini sağladılar. Madenlerin atıl duruma düşmemeleri ve madencilerin mağdur olmamalarını özen gösterildi. Çapakçur ve havalisinde özellikle Kiğı'da demir işletmelerinin olması hasebiyle yörede demircilik ve gümüş işlemeciliği gözde kılmıştı. Demirci ve nalbant, gibi zanaat erbabının varlığı da dikkat çekmektedir.

Çapakçur ve havalisinde dokumacılık sektöründe yün halı, seccade ve çuval, önemli imal ürünlerindendi. Yörede tarım ve hayvancılık

⁶³ <http://okulweb.meb.gov.tr/12/01/460264/html/tarihce.htm>

faaliyetlerin yaygın olmasından dolayı dericilik sektörü de yadsınamayacak ölçüde faaliyet halindeydi. Yöre sakini geçimlerini daha ziyade tarım ve hayvancılık ile sürdürürken kısmen sanayi ve mesleki gelirlere de sahip oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

ACAR, Abdurrahman, “Bingöl ve Çevresinde İslam Dini'nin Yayılışı”, I. Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006), *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007.

AKBULUT, Yılmaz, *Bingöl Tarihi*, Ankara 1995.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, Barış Yayınları, Ankara 1999.

AŞAN, Muhammet Beşir, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.

AZİMLİ, Mehmet, “Klasik İslam Tarihlerine Göre Abbasilerden Osmanlılara Bingöl'ün Siyasi Tarihi”, Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006), *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007.

BEYGÜ, Abdurahman Şerif, “Köprülüler Devrinde Kığı Demir Madenlerinden Yapılan Top Güllerinin Avrupa Seferleri İçin Erzurum'dan Gönderilmesine Ait Üç Vesika”, *Tarih Vesikaları II/11*, İstanbul 1943, s. 335–337.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektübî Kalemi Nezâret ve Devâir, (A. MKT. NZD.), 200/5, 200/5-1, 200/5-2.

BOA, *Hattı Hümayun* (HAT), 825/37404, 825/37404 B., 1255/48601,

BOA. Cevdet Darbhane (C. DRB), 1806, 14/656.

BOA. Maliyeden Müdevver Defter (MAD), 5152,

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Deavi (A. MKT. DV.) 64/13,

BOA. Sadaret Mektübî Kalemi Nezâret ve Devâir, (bundan sonra: A. MKT. NZD.) 200/5.1.

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat (A. MKT. UM.) 427/51.

BRUİNESSEN, Martin Van – Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbekirde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ÇAĞLAYAN, Ercan, “Osmanlı Hâkimiyetinde Çapakçur ve Çevresinde İktisadi Hayat”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 2, Bingöl 2008.

ÇAĞLAYAN, Ercan, “Hükümet Merkezi'nden Periferileşmiş Bir Köy'e: Genc Sancağı”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com-Genç Araştırmacılar Özel Sayısı*, Aralık 2010.

ERÖZ, Mehmet, *Hristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983.

ERPOLAT, M. Salih, “1550 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Çapakçur Sancağı”, I. Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006), *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları*, Bingöl 2007.

- EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatname III*, İstanbul 1314.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğubati Yayınları, Ankara 2006.
- HOCA SAADEDDİN, *Tacü't-Tevarih II*, İstanbul 1279.
<http://okulweb.meb.gov.tr/12/01/460264/html/tarihce.htm>
<http://www.iresimler.com/r-bingol-resimleri-175-eski-bingol-304.html>
<http://www.sehirler.net/resim-bingol-resimleri-52-eski-bingol-2725.htm>
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- KİLBOURNE MATOSSIAN Mary, Villa, Susie Hoogasian, *Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı*, (Çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul 2006.
- KONUKÇU, Enver, *Koroğlu'na Kadar Bingöl*, Ankara 1987.
- KORKUTATA, Abdunnasır, "Kiği Humbara ve Gülle Dökümhanesi", II. Bingöl Sempozyumu (25–27 Temmuz 2008), *Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları*, Bingöl 2009.
- KORKUTATA, Abdunnasır, "Kiği ve Çapakçur'da Bulunan Değerli Madenlere Dair Arşiv Kayıtları", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Bingöl 2008.
- PAMUK, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Salname-yi Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1310 (1892).
- Salname-yi Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1316 (1898).
- Salname-yi Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1317 (1899).
- Salname-yi Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayeti Matbaası, Bitlis 1318 (1900).
- Salname-yi Vilayet-i Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1318 (1900).
- Salname-yi Vilayet-i Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1288 (1871).
- Salname-yi Vilayet-i Erzurum*, Erzurum Vilayeti Matbaası, Erzurum 1291 (1874).
- SEVİN, Veli, "Bingöl: Türkiye Arkeolojisinin Az Keşfedilmiş Bir Yöresi", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Eylül 2007.
- SOYLU, Hasbi, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Erzurum 2003.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamusu'l-Âlam V*, İstanbul 1314.
- ŞEŞEN, Ramazan, Selahattin Eyyübi ve Devlet, İstanbul 1987.
- TUNCEL, Metin, "Bingöl", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1992.
- UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995.